

EVROPSKÉ INSOLVENČNÍ PRÁVO A CESTA K JEHO UNIFIKACI

ZDENĚK KAPITÁN

Katedra mezinárodního a evropského práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně

Abstrakt

Rozvoj obchodování, který s sebou přinesl ve světovém měřítku „rozšiřování“ trhů ve druhé polovině minulého století, a zejména progresse vývoje Evropského (hospodářského) společenství a pád železné opony s sebou přináší – i při snaze geograficky diverzifikovat podnikatelská rizika na různé trhy – i bankrot řady podnikatelských subjektů. Současnou formou realizace pohledávek proti takovému dlužníkovi je konkursní, resp. obdobné insolvenční řízení. Tento příspěvek se pokouší nastínit alespoň v hrubých rysech okolnosti snah o unifikaci mezinárodního insolvenčního práva a zevrubně se pokusí poskytnout alespoň nejzákladnějšího průvodce současnou „evropskou“ úpravou insolvenčního řízení.

Klíčová slova

Justiční spolupráce v civilních věcech – mezinárodní insolvence – mezinárodní správce podstaty – nařízení Rady (ES) č. 1346/2000 o úpadečném řízení – unifikace práva – vzorový zákon UNCITRAL o mezinárodní insolvenční

Abstract

The trading development which brought the „expansion“ of marketes on a world-wide scale in the second half of the last century and, namely, the progressive development of the European (Economic) Community and the fall of the iron curtain bring along – despite the effort to diversify business risks geographically to different markets – also the bankruptcy of numerous undertakings. The bankruptcy (or similar) proceedings is the current form of requisition of claims against such debtor. This text tries to outline the circumstances of the effort to unify the international bankruptcy law and to provide the most basic guide through the current „european“ bankruptcy procedural law.

Key words

Council regulation (EC) No 1346/2000 on insolvency proceedings – international financial insolvency (bankruptcy) – international liquidator – judicial cooperation in civil matters – UNCITRAL Model Law on Cross-Border Insolvency – unification of law

1. Mezinárodní insolvenční právo, jeho cíle a úkoly

Mezinárodní insolvenční právo je povoláno k tomu, aby reagovalo na situace vzniku insolvence dlužníka při existenci jeho majetku současně na území více států. Každý stát volí autonomní úpravu mezinárodní insolvence. Je pravdou, že stávající česká právní úprava mezinárodního insolvenčního řízení, jak je provedena ustanovením § 69 zákona č. 328/1991 Sb., o konkursu a vyrovnání, ve znění pozdějších předpisů, je více než sporá, a nauka, stejně jako

odborná praxe, se problémem mezinárodních insolvenčních řízení příliš nezabývá (předmětem tohoto příspěvku však není rozbor stávající úpravy, ani připravovaná rekodifikace úpadkového práva v České republice). Problematika mezinárodních insolvenčních řízení je nanejvýš aktuální; to vyplývá ze skutečnosti, že se vstupem České republiky do Evropské unie lze v souvislosti s realizací volného pohybu osob, zboží a služeb očekávat, že vzroste počet případů, kdy se majetek dlužníka bude nacházet na území více států.

Hlavním cílem insolvenčního řízení by mělo být zajištění situace, aby neexistoval v mezinárodním měřítku majetek dlužníka, který by byl nedotčen jeho insolvenčním řízením. Realizaci tohoto cíle má napomoci zásada univerzality, podle níž konkursní podstatu úpadce tvoří veškerý jeho majetek bez ohledu na hranice států. Právě na principu univerzality staví naprostá většina moderních úprav mezinárodní insolvenční úpravy. Reálnou překážkou uskutečnění tohoto principu je, že postihnout majetek dlužníka lze jen na základě mocenského aktu státu. Ten je však zásadně omezen vždy jen na hranice státu, který takový akt vydal. Z tohoto pohledu nezáleží ani tak na tom, jak upraví přístup k majetku úpadce v zahraničí vnitrostátní úprava konkursního řízení s mezinárodním prvkem, ale spíše na tom, do jaké míry cizí stát realizaci tohoto přístupu akceptuje. Existuje přirozeně celá řada především ekonomických a politických důvodů, pro které cizí státy nehodlají akceptovat některé účinky cizích insolvenčních rozhodnutí, jež mají mít vliv na majetek na jejich území. Z tohoto pohledu se proto jeví jako nejvhodnější cesta k zajištění společného standardu uspokojení majetkových práv věřitelů insolventních dlužníků unifikace mezinárodního insolvenčního práva.

Celá řada nesnází, jež souvisejí především s nepřekonatelnými rozdílnostmi hmotně-právních úprav insolvenčních řízení v jednotlivých státech, vedla k definici principu „kontrolované univerzality“, podle něž má existovat jedno insolvenční řízení (označované jako hlavní či domicilní) zahrnující majetek dlužníka na celém světě. Vedle něj pak existují tzv. vedlejší či paralelní řízení s účinky omezenými zpravidla na území jednoho státu a mají sloužit zejména k „procesní podpoře“ řízení hlavního a k ochraně místních věřitelských zájmů. S vědomím určité rezervy lze říci, že realizace majetkových práv se lze domoci v naprosté většině insolvenčních řízení, z pohledu mezinárodního však lze tohoto cíle dosáhnout jen tehdy, pokud bude sladěna koordinace mezi jednotlivými národními řízeními.

2. Snahy na poli unifikace mezinárodního insolvenčního práva

2.1. Vzorový zákon UNCITRAL

Vzhledem k tomu, že se ukázala v souvislosti s neustálým rozšiřováním trhů nutnost provést kroky ke sjednocení přístupů k mezinárodním insolvenčním řízením jako nezbytná, začal vznikat na počátku 90. let minulého století na půdě Komise OSN pro mezinárodní obchodní právo (UNCITRAL) vzorový zákon o mezinárodní insolvenční úpravě. Někteří delegáti komise v průběhu přípravných prací navrhli namísto vzorového zákona přijetí úmluvy, z obavy před neúspěchem realizace této myšlenky se však většina delegátů vyjádřila proti unifikační úmluvě.

Význam modelového zákona spočívá především v úpravě institutu mezinárodního insolvenčního správce, jehož úloha a funkce jsou pro realizaci myšlenky nadnárodního insolvenčního řízení snad nejdůležitější. Ten má právo obrátit se přímo na vnitrostátní soudy, může například podat návrh na zahájení vedlejšího řízení. Další oprávnění (např. možnost podat odpůrčí žaloby, právo účastnit se vnitrostátních řízení aj.) získává insolvenční správce až uznáním zahájeného insolvenčního řízení v cizině. Uznání konkursního řízení v cizině se děje na základě uznávacího řízení, zahajovaného na návrh mezinárodního insolvenčního správce. Toto řízení je koncipováno velmi efektivně a je ukončováno uznávacím rozhodnutím, jehož vydání je podmíněno souladem s tuzemským veřejným pořádkem. Uznání přitom nebrání ani

zahájení insolvenčního řízení v tuzemsku či dřívější uznání jiného zahraničního insolvenčního řízení. Na návrh mezinárodního insolvenčního správce lze nařídit rovněž předběžná zajišťovací opatření, jež mají zabránit zkrácení vnitrostátní insolvenční podstaty až do vydání rozhodnutí o uznání. Účinky uznání jsou odlišeny v závislosti na tom, zda se jedná o hlavní či vedlejší insolvenční řízení. Pokud jde o hlavní řízení, vyplývají účinky uznání přímo z modelového zákona. Mají vést především ke zjištění insolvenční podstaty, zablokování mimokonkursního vymáhání práva věřiteli a ochraně před majetkovými dispozicemi dlužníka. Zahraniční insolvenční řízení však podle koncepce modelového zákona žádné bezprostřední účinky v tuzemsku nevyvolává, modelový zákon ale upravuje podmínky specifické právní pomoci, která je poskytována na základě požadavků mezinárodního insolvenčního správce. Modelový zákon staví na prioritě tuzemského insolvenčního řízení před řízeními zahraničními, dokonce může popřít za určitých okolností i některé účinky hlavního insolvenčního řízení.

Pokud jde o zahájení a účast na zahraničním insolvenčním řízení, staví z hlediska formálního modelový zákon jednotlivé vnitrostátní věřitele naroveň. Zahraniční věřitelé musejí být informováni tehdy, jsou-li informováni věřitelé vnitrostátní. Modelový zákon však nepožaduje žádné skutečné materiální rovné zacházení, předepisuje pouze minimální standard. Tak například pohledávky zahraničních věřitelů mají mít v zásadě stejné pořadí jako zvláště nezajištěné pohledávky.

Vzorový zákon není úpravou detailní, nezabývá se zásadním způsobem otázkami rozhodného práva a staví spíše na ochotě soudů a správců řádně spolupracovat při realizaci mezinárodních insolvenčních řízení.

2.2. Nařízení Rady (ES) č. 1346/2000 o úpadkovém řízení

Na půdě ES vznikla myšlenka vytvoření tzv. subsidiární smlouvy o insolvenčních řízeních (se stejnou povahou jakou má dnes Římská úmluva o právu rozhodném pro závazky ze smluv z 19. 6. 1980). S rozšířením kompetencí po přijetí Amsterodamské smlouvy však Rada převzala připravený text a přijala jej na základě kompetence vyjádřené v čl. 65 Smlouvy o založení ES jako nařízení Rady (ES) č. 1346/2000 o insolvenčních řízeních (český překlad dostupný na Eur-Lex zní „nařízení o úpadkovém řízení“, proto jej používá i tento příspěvek, byť jej považuje za méně vhodný). Nařízení vytvořilo pro všechny členské státy s výjimkou Dánska s účinností od 31. 5. 2002 jednotné mezinárodní insolvenční právo, jež stojí na principu kontrolované univerzality. Vstupem do EU se nařízení stalo závazným předpisem i pro Českou republiku. Základní podmínkou věcné působnosti nařízení o úpadkovém řízení (dále jen „úpadkové nařízení“) je, že se těžiště hlavních majetkových zájmů úpadce nachází na území členského státu EU, který je nařízením vázán. Není-li tato podmínka splněna, postupuje se podle mezinárodního insolvenčního práva příslušného státu.

Úpadkové nařízení je ve srovnání s modelovým zákonem UNCITRAL založeno na poněkud odlišném koncepčním schématu, v němž lze rozlišovat insolvenční právo procesní a insolvenční kolizní právo. Do první skupiny náleží normy, které stanovují mezinárodní příslušnost pro zahájení či uznání hlavních a vedlejších řízení a vlastní právní úprava průběhu uznání cizích insolvenčních řízení. Kolizní úprava mezinárodní insolvence vychází z premisy, že jednotná realizace insolvenčních řízení a rovnost věřitelů vyžadují zvláštní kolizní pravidla pro případ insolvence, a proto by se pro evidenci, správu, zhodnocení a rozvrh majetku měl použít právní řád, který vykazuje nejužší spojení se skutkovým stavem, proto zvolila úprava kolizní kritérium *lex loci concursus*, které navazuje na právní řád státu, v němž bylo zahájeno konkursní řízení. Kritériem mezinárodní příslušnosti (pravomoci) pro hlavní insolvenční řízení je, jak vyplývá z uvedeného, těžiště hlavních majetkových zájmů úpadce, presumované u právnických osob ve „statutárním“ sídle, a to do doby prokázání opaku. Pro zahájení vedlejší-

ho řízení vyžaduje úpadekové nařízení existenci pobočky, tj. místo podnikání, ve kterém dlužník vykonává hospodářskou činnost nikoliv přechodné povahy, která předpokládá využití personálních sil a majetkových hodnot.

Insolvenční statut, tedy právní řád, jímž se řídí účinky konkursu, je právem rozhodným pro právní způsobilost stát se úpadcem, příslušnost majetku k insolvenční podstatě, přihlašování pohledávek, rozvrhový řád a také předpoklady a účinky ukončení insolvenčního řízení.

2.3. Podrobnější rozbor některých institutů upravených úpadekovým nařízením

2.3.1. Oblast procesní

Stejně jako modelový zákon UNCITRAL, zná i úpadekové nařízení hlavní a vedlejší insolvenční řízení. Zatímco hlavní řízení zahrnuje i majetek dlužníka, jehož existence je doložena mimo stát zahajující řízení, omezují se účinky vedlejšího řízení místně i věcně na majetek dlužníka doložený ve státě zahajujícím řízení. Vedlejší řízení existuje jako řízení, které je zahajováno až po zahájení řízení hlavního (úpadekové nařízení je označuje jako "sekundární řízení"). V případě zahájení sekundárního řízení již není třeba zkoumat podmínky insolvence úpadce. Vedle sekundárního řízení lze rozlišovat i tzv. izolovaná vedlejší řízení, která časově předcházejí hlavnímu řízení, anebo s místně i věcně omezeným účinkem mohou nastoupit na jeho místo. Ta jsou považována z hlediska konstrukce úpadekového nařízení za nekoncepční a nařízení je akceptuje tím, že je připouští pouze tehdy, pokud nemůže být zahájeno hlavní řízení (například z důvodu, že dlužník v těžišti svých hlavních zájmů není způsobilý stát se úpadcem, nebo některý z věřitelů podá návrh na zahájení řízení, který má zvláštní vztah k tuzemsku). Hlavní řízení a vedlejší řízení jsou však vždy řádnými insolvenčními řízeními a rozdíl v nich je z hlediska věcného především v teritoriálním dosahu.

Smyslem úpadekového nařízení je, aby byl zajištěn stejný účinek rozdílných věcných požadavků na vyrozumění věřitelů a přihlašování pohledávek podle právních řádů jednotlivých států s cílem zajistit rovnost věřitelů. Koordinace jednotlivých řízení je zajišťována například zakotvením vzájemné informační povinnosti správců, možností správců přihlašovat i v jiných řízeních pohledávky přihlášené ve vlastním řízení a účastnit se schůzí věřitelů i v jiných řízeních.

Podle úpadekového nařízení nepředstavuje cizí insolvenční řízení (resp. jeho účinky) jako takové předmět uznání, tím jsou cizí rozhodnutí o zahájení řízení a další rozhodnutí vydaná v jeho průběhu. Rozhodnutí, jež mají být uznávána podle taxativního výčtu v úpadekovém nařízení, jsou vykonatelná za použití pravidel nařízení Rady (ES) č. 44/2001 o soudní příslušnosti a uznání a vykonání rozhodnutí ve věcech obchodních a občanských (tzv. nařízení Brusel I).

Stejně jako v případě vzorového zákona UNCITRAL je soulad s veřejným pořádkem státu uznání (spolu s právní mocí rozhodnutí) jedinou podmínkou uznání v podle úpadekového nařízení, neexistuje tedy zkoumání věcných podmínek vydání uznávaného rozhodnutí. Tím, že je úpadekové nařízení aktem sekundárního práva, je přímo závazné a zajišťuje určitý společný standard, proto není podmínkou uznání zachování vzájemnosti. Pokud by tomu tak bylo, pozbývala by harmonizovaná úprava většího smyslu.

Podle úpadekového nařízení se nekoná žádné formální řízení o uznání. To nastává automaticky a národní soudy přezkoumávají předpoklady uznatelnosti pouze incidenčně, nadto deklaratorně. Uznání cizího rozhodnutí o zahájení insolvenčního řízení na území státu uznání vyvolá stejné následky, jako má rozhodnutí ve svém domovském státě, tedy účinky legis loci concursus, které stanoví účinek prohlášení konkursu na majetek dlužníka i oprávnění zahra-

ničního správce. V úpadkovém nařízení se vyskytují i ustanovení na ochranu vnitrostátního právního styku. Zohledňují situaci, v níž v tuzemsku již nastaly právní účinky zahraničního insolvenčního práva v důsledku automatického uznání rozhodnutí, ale tuzemský právní styk o zahraničním insolvenčním řízení fakticky „zatím neví“. Předpisy chrání v tuzemsku například veřejnou víru v zápis do katastru nemovitostí, nebo dobrou víru, že až do oznámení o zahájení zahraničního řízení v tuzemsku mohou být dlužníkovi poskytována plnění ke zproštění dluhů, ačkoliv by již mělo být plnění poskytováno pouze zahraničnímu konkursnímu správci. Úpadkové nařízení obsahuje výslovnou úpravu oznamování zahájení zahraničních řízení a jejich zápis do národních rejstříků, které může být provedeno na podnět zahraničního.

2.3.2. Oblast kolizní

Hlavním smyslem kolizní úpravy v evropském insolventním řízení je zajištění unifikované úpravy oprávnění insolventního správce a právního postavení dlužníka, jak o nich bylo výše pojednáno.

Kolizní režim právní úpravy výkonu oprávnění insolvenčního správce nevyvolává zásadnější problém, pokud však jde o procesněprávní stránku věci, ta se řídí tuzemským právem, takže se použijí kumulativně dva právní řády (lex loci concursus a současně procesní právo státu, v němž je oprávnění správce realizováno).

Velmi důležitou okolností je ochrana věcných práv třetích osob, jež mohou být dotčena prováděním konkursu. Úpadkové nařízení stanoví, že vyjmenovaná věcná práva věřitele nebo třetí osoby k movitým či nemovitým věcem dlužníka, které se v okamžiku zahájení insolvenčního řízení nacházejí na území jiného členského státu, zůstávají zahájením řízení nedotčeny. Velmi důležité z hlediska realizace obchodních transakcí je, že úpadkové nařízení obsahuje výslovnou úpravu výhrady vlastnického práva, kterou chápe jako zvláštní ujednání kupní smlouvy, které zůstává vůči kupujícímu v insolvenčním řízení nedotčeno. Omezení uvedených věcných práv může zahraniční správce dosáhnout pouze tehdy, podá-li na místě doložené existence majetku návrh na zahájení sekundárního řízení a pokud tamější insolvenční právo taková omezení připouští. Otázka, zda věcná práva platně vznikla, se řídí podle věcného statutu, tj. u práv k nemovitým a movitým věcem zpravidla podle základního kolizního kritéria místa polohy věci.

V české nauce bývá často řešen problém možnosti započtení pohledávky dotčené konkursním řízením. Na tuto problematiku reaguje i úpadkové nařízení a její řešení ponechává na legi fori concursus. Úpadkové nařízení však současně stanoví, že zahájením insolvenčního řízení nejsou dotčena práva věřitelů žádat započtení pohledávek proti pohledávkám vůči dlužníkovi, pokud toto započtení pohledávek umožňuje právo rozhodné pro pohledávky dlužníka, který není schopen plnit své peněžité závazky (lex causae). Tato dvě pravidla chování si na první pohled konkurují. Jejich vztah je však třeba vyložit tak, že je nutno posoudit přípustnost započtení podle legis loci concursus a podle konkursního práva legis causae s tím, že se prosadí ten právní řád, který stanoví menší konkursněprávní omezení práva věřitele na započtení.

Pokud jde o právní režim účinků zahájení mezinárodního insolvenčního řízení, je nutno posoudit jeho účinky na řízení zahájená v tuzemsku vždy dle tuzemského práva v souladu se zásadou legis fori. Není zde důležité, zda podle zahraničního práva přechází aktivní či pasivní legitimace v řízení automaticky na správce, nebo zda cizí právo zakotvuje účinek přerušení.

Podmínky neplatnosti, odporovatelnosti nebo neúčinnosti právních úkonů z důvodu krácení věřitelů navazuje úpadkové nařízení zásadně podle legis fori concursus. Za napadnutelné považuje nařízení i věcná práva třetích osob, výhradu vlastnického práva nebo realizaci započtení věřitelem. Osoba zvýhodněná právním úkonem ale může prokázat, že pro tento

úkon je podle obecného mezinárodního práva soukromého rozhodující právo jiného členského státu, než *lex fori concursus*, a že právní úkon podle této právní úpravy není nikterak napadnutelný.

To, zda a za jakých podmínek zanikají „neuspokojené“ zbytky pohledávky úpadce ukončením insolvenčního řízení, opět stanoví *lex fori concursus*, je tedy nepodstatné, jakým právním řádem se pohledávka realizovaná v konkursu řídila. Zánik „zbytku“ dluhu ve vedlejším řízení však nebude v řízení hlavním bez dalšího uznán a platí pro něj zvláštní právní úprava.

3. Závěr

Snaha unifikovat mezinárodní insolvenční právo vznikla prvotní potřebou prosadit realizaci principu kontrolované univerzality účinků konkursního řízení, jejímž smyslem bylo zajistit, aby žádný majetek dlužníka (úpadce) nebyl vyloučen z možnosti využití pro uspokojení věřitelů. Cesta k naplnění tohoto principu vedla nejprve skrze snahy v rámci vnitrostátních právních řádů. V podmínkách Evropy vznikla rovněž celá řada dvou- či vícestranných smluv, jejichž předmětem byla úprava mezinárodní insolvence, která vykazovala vztah k jejich smluvním státům (Německo, Rakousko, Francie, země Beneluxu aj.). První zásadnější harmonizační snahou, byť právně nezávaznou, bylo vytvoření vzorového zákona UNCITRAL o mezinárodní insolvenční. Jeho koncepce vycházela z cíle vytvořit model unifikace na procesněprávním základě, který by především umožňoval prosadit účinky cizích insolvenčních řízení mimo hranice státu jejich zahájení, aniž měla vzorová úprava ambice upravit věcné otázky mezinárodních insolvencí. Z tohoto pohledu o významný krok dál postoupila úprava provedená v evropském úpadkovém nařízení, jejíž největší vliv spočívá především v tom, že vytvořilo kolizní režim, který dovoluje poměrně jednoduchým způsobem určit právo rozhodné pro nejzásadnější právní problémy, které jsou s realizací konkursního řízení existenciálně spjaty. V této souvislosti lze poznamenat, že pozbyly vlivu smlouvy o insolvenčních řízeních, jež byly uzavřeny mezi některými členskými státy EU, neboť úpadkové nařízení neobsahuje tzv. pravidlo maximální výhodnosti, jež dovoluje využít právní úpravu obsaženou v jiných mezinárodních smlouvách, pokud je ve srovnání s nařízením výhodnější (jak například činí zmíněné nařízení č. 44/2001); důvodem zřejmě je, že insolvenční vztahy jsou multilaterální a kombinací nařízení a mezinárodních smluv by vznikal jen těžko přehledný právní režim. Je otázkou, zda budoucí vývoj evropského insolvenčního práva nepůjde cestou, která je předpokládána v jiných oblastech evropského mezinárodního práva soukromého, tj. unifikací (resp. harmonizací) hmotného práva. Zásadnější soud bude možno v tomto směru učinit zřejmě až poté, co budou zhodnoceny aplikační zkušenosti se stávající úpravou.

Literatura:

Duursma-Kepplinger, H.-Ch. – Duursma, D. – Chalupsky, E.: Europäische Insolvenzverordnung. Kommentar. 1. vydání. Wien: Springer, 2002.

Černohlávek, J.: Konkursní řízení s mezinárodním prvkem. Bulletin advokacie č. 9/1996, str. 25 a násl.

Geimer, R. – Schütze, R. A.: Europäisches Zivilverfahrensrecht. 2. vydání. München: C. H. Beck, 2004.

Kirchhof, H.-P. – Lwowski, H.-J. – Stürner, R.: Münchener Kommentar zur Insolvenzordnung. Band 3. §§ 270 – 335, Internationales Insolvenzrecht, Insolvenzsteuerrecht, Sachverzeichnis für Bände 1–3. 1. vydání. München: C. H. Beck, 2003.

Rozehnalová, R. – Týč, V.: Evropský justiční prostor ve věcech civilních. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2003.